

ТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ МОВИ ЯК РЕСУРС ДІАЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Неллі Бондаренко,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник

відділу навчання української мови та літератури

Інституту педагогіки НАПН України

Органічність діалогізації освітнього процесу як одного з дієвих способів увідповіднення традиційних методів навчання вимогам сучасності ґрунтується на тому, що компетентнісна освіта розглядає

особистість як продукт і результат діалогічного спілкування, тобто як інтерсуб'єктне утворення.

Діалогічність стосунків сприяє інтегрованим умовам особистісного розвитку і учня, й педагога. Завдяки діалогічним стосункам люди нескінченно відкривають самі себе. Діалогізація створює своєрідне поле взаємодії, у якому формуються особистісна ідентичність і висхідна лінія розвитку здобувачів освіти, адже діалог – ядро процесу особистісно орієнтованого навчання. Науково доведено, що функціональна *модель діалогової взаємодії суб'єктів освітнього процесу нарощує продуктивність навчання зіставно з традиційним процесом навчання і посилює його розвивальний і виховний ефект*. За діалогової моделі домінантною стає взаємодія, спільна діяльність, *співтворчість учня й педагога*. Основним ініціатором використання певних видів діалогу може виступати як педагог, так і учень.

Діалогова модель навчання – це діалог двох особистостей, життєвих позицій, ціннісних світів, двох індивідуальних досвідів на матеріалі змісту навчального предмета у процесі формування в учнів предметної і ключових компетентностей. Це дає змогу цілісно проєктувати усвідомлене засвоєння ними нових понять у розвивальному освітньому середовищі активного творчого діалогу.

Діалогова технологія достатньо представлена в теорії і практиці загальної середньої освіти. Окремі її аспекти розроблені достатньо повно, деякі знаходяться у стадії дослідження. Виявлено, обґрунтовано й реалізовано дидактичний потенціал використання діалогової технології в освітньому процесі під час формування в учнів наукових знань / понять. Доведено ефективність застосування діалогових технологій для організації освітнього процесу на засадах взаємодії його суб'єктів, співробітництва, співтворчості й створення оптимальних умов для самовдосконалення кожного. Підтверджено: рівень творчих здібностей учнів значною мірою залежить від мотивації запитувати й діалогізувати [3; 4; 5].

У наукових джерелах дидактична цінність діалогових технологій узалягнюється від уприроднення мотивації, активізації пізнавальних процесів, мовленнєвої діяльності, розвитку життєво необхідних комунікативних умінь, зокрема: орієнтуватися в ситуації спілкування; вести конструктивний діалог, бесіду чи дискусію; висловлювати власні думки, розвивати, аргументувати й

обґрунтовувати власну точку зору; адекватно сприймати і приймати позицію співрозмовника, толерувати; виявляти увагу і повагу до партнера; розуміти і враховувати емоційний стан партнера; ставити посутні запитання й вичерпно відповідати на запитання співрозмовника; робити висновки тощо. Застосування діалогових технологій передбачає роботу в парах і в групах, колективну і потребує використання відповідних методів навчання, таких як проблематизована лекція, бесіда (евристична, аналітична, повідомлювальна, індивідуальна, фронтальна, співбесіда), проблемно-пошукові діалоги, дискусії та диспути, метод колективного генерування ідей (у невдалій перекладній версії – «мозковий штурм»), метод проектної діяльності, пресконференція, рольові ігри, проблематизоване навчання тощо. Як найефективніші зарекомендували себе дискусія, евристична бесіда, проблематизовані завдання, метод колективного генерування ідей, інші [2].

З огляду на панівну орієнтацію традиційного навчання на монолог і тривале домінування викладацького монологу в навчанні він був непристосований до учнівської рецепції і практичних навчальних цілей. Водночас постійне поновлення і підтримання інтересу й уваги учнів досягається не так предметом пізнання, як способом діяльності.

Попри те що у контексті традиційного репродуктивного навчання діалог нерідко трактують спрощено – як односкладний акт спілкування за схемою «запитання – відповідь», з методичного погляду розмова уможливує спілкування не тільки між педагогом і учнем, а й між учнями. Учитель зазвичай звертається до всього класу, рідше – до окремих учнів, а кожен учень може говорити назагал і розмовляти як з учителем, так і з кожним однокласником. Це свідчить про те, що переважна більшість монологічних методів уможливує висловлення учасниками освітнього процесу підготовлених повідомлень у вигляді розповіді, опису, доповіді, обґрунтування, пояснення, зіставлення, доведення, аналізу, синтезу тощо. Доцільно організований навчальний діалог уможливує гармонійну взаємодію його учасників і перетворення предмета дискусії на цікавий для всіх і кожного, актуалізований, об'ємний, різноплановий. Розгортанню міжособистісного діалогу значною мірою сприяє виконання емоційно наснаженої проектної і дослідницької діяльності. Як організатор

освітнього процесу, педагог у рамках діалогу має можливість застосувати прийоми зближення й налагодження співпраці з учнем, зрозуміти його мотиви, внутрішні проблеми, установки, на яких ґрунтується особистісна позиція. Ключову роль відіграє вміння формулювати і ставити правильні запитання. Тут стане у пригоді класифікаційна модель запитань для використання в освітньому процесі, розроблена Н. Бондаренко і С. Косянчуком [1].

Останнім часом монологічні методи збагачено практичними підходами, які уможливають усебічне захоплення, зацікавлення й усамостійнення учня у ролі дослідника й доповідача. Саме в мотивуванні й стимулюванні учнів, натхнених успішним усамостійненням, якомога частіше виступати в ролі наставників, убачається творче застосування навчальних монологів. Монологічна участь учнів зазвичай цілеспрямованіша зіставно з діалогічним вираженням, що засвідчує не так наявність знань, як супутню активність через запитання – відповіді. Учнівські монологи зазвичай мають форму реферата, рецензії, огляду подій, фактів, повідомлення, аналізу, критичного огляду, міркувань, участі в дискусії тощо.

За діалогізованого монологу навчання постає як природно мотивована організована систематизована змістовлена співпартнерська репрезентація здобувачам освіти того, про що вони прагнуть дізнатися більше.

Під діалогізацією монолога розуміють його зумисне наділення якостями діалогу (діалогічністю), експлікацію мовленнєвої взаємодії комунікантів під час монологічного мовленнєвого спілкування. Застосування діалогізації у практиці навчання істотно полегшує сприймання інтелектуально складного об'ємного монолога.

Діалогізація здійснюється через включення діалогових структур до складу монолога, де вони стають риторичними прийомами, які сукупно забезпечують гармонійне міжособистісне спілкування. Засобами діалогізації монологу є дієслова, що означають спонукання до дії; риторичні фігури виокремлення смислових центрів мовлення, важливих ідей, позицій з метою зосередження уваги на головному (*пригадайте, поміркуйте, проаналізуйте, з'ясуйте, доведіть, підтвердіть, упорядкуйте, перебудуйте, зробіть висновок, оцініть*), «ми-форми», що об'єднують педагога і клас у процесі пошуку істини (*звернімося до..., ми бачимо, знаємо, з'ясуємо, доведемо, перейдемо*

до...; ми досліджували); «я-форми», завдяки яким педагог скеровує увагу на важливі, на його переконання, питання (*звертаю вашу увагу, я вважаю, я підкреслюю, мені хотілося б, буду відвертим*); «ви-форми» (*ви пересвідчилися, ви знаєте, на вашу думку...*); визнання помилковості своєї попередньої позиції (мається на увазі лекція з навмисно запланованими помилками); поступка (коли мовець спочатку погоджується з думкою опонента, а потім, у процесі аналізу, спільно з адресатом доходить висновку щодо її неправомірності й підводить до цього слухача) тощо. Щоб виокремити якусь думку, вчитель іноді вдається до чужого мовлення. Це можуть бути цитати. Наведені засоби діалогізації монологічного мовлення слугують активізації когнітивної, мисленнєвої, аксіологічної, поведінкової, креативної, рефлексійної та емоційної сфер особистості учня, сприяють його ціннісному становленню, усамодостатненню, впевненості, розвитку довірчих партнерських стосунків із педагогом і однокласниками.

За такого підходу вербальний шлях подання учителем готових знань поступається місцем інструктивній діяльності, що дає змогу учням в ощадний спосіб самим здобувати необхідні знання й доходити висновків.

Такої практичності монологічний метод набуває насамперед завдяки творчій формі, що передбачає усамостійнення учнів і розвиток їх практичних здібностей, злагодженість і узгодженість заснованих на співпартнерстві повідомлень педагога й учня, а також спорадичну наявність діалогічного спілкування. Творче, або продуктивне застосування навчальних монологів убачається, з одного боку, в залученні учнів до ролі розповідача й повідомлювача, а з іншого, – у все більшому методичному удоцільненні вчительського викладу – як за обсягом, так і за способом і функцією. За творчого / продуктивного виду монологічного методу частка викладу педагогом навчального матеріалу мінімізується, розосереджується в часі й інтервалізується. Водночас виклад стає оперативнішим щодо мотивування й стимулювання пізнавальної діяльності учнів. Так, замість читати довгу й нудну лекцію про літературний твір, краще упродовж 10–15 хвилин зацікавити ним учнів і спрямувати їх на самостійне дослідження тексту твору за спеціально розробленою системою завдань, щоб потім підбити підсумки результатів пошуку. Завдяки такому стимулюючому монологіві забезпечуються умови для опрацювання літературного

твору у форматі ряду ретельно підготовлених повідомлень, щонайстишліших монорозповідей кількох учнів. Здобувши можливість використати слово для цілісного й переконливого викладу, учень оприявнить свої справжні знання і здатність ділитися ними з іншими. Готуватися мають усі, але повідомлення виголошують окремі учні, кожен з яких висвітлює певний аспект навчального матеріалу. Решта мають бути готові вступити в розмову й доєднатися у разі потреби, доповнити повідомлення новими фактами, ідеями, висновками, об'єктивно, зокрема й критично, оцінити.

Реалізація діалогової моделі навчання передбачає, що педагог перестає бути лише ретранслятором знань через застосування відповідної методики. Він наповнює процес педагогічної дії потребою-спонуканням кожного учня набувати статусу суб'єкта педагогічної дії, що входить до якісних показників ідеального вчителя.

Висновуючи зазначимо, що в результаті навчання здобувачів освіти із застосуванням методів діалогічної взаємодії рівень мотивації, емоційного благополуччя і навчальних досягнень істотно зростають. Завдяки діалогізації монологічного методу традиційний однолінійний репродуктивний монолог учителя має перетворитися на мотиваційний, спонукальний, стимулюючий, продуктивний, творчий. Такий його докорінно трансформований різновид набагато функціональніший зівставно з традиційним, а за практичністю й пристосованістю до залучення учнів за декількома позиціями навіть перевершує дидактичний потенціал діалогічних методів. Опанована учнем діалогова форма розв'язання проблем у процесі міжособистісного спілкування стає одним із ефективних механізмів його мисленнєвої діяльності, усамостійнення і життєвого успіху загалом.

Використана література

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Класифікаційна модель запитань для реалізації в освітньому процесі. *Нова педагогічна думка*. 2021. №1(105). С. 12-17. (DOI: 10.37026/2520-6427-2021-105-1-12-17). URI: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724888/>.

2. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Проблематизація як атрактор удосконалення мовної освіти. *Digitalization and information society*. Monograph 53. Poland, Katowice. 2022. P. 161–184. (DOI: 10.54264/M008). URI:

<http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731132/>.

3. Салашенко Г. М. Дидактичні умови організації навчального діалогу «вчитель – учень» у процесі вивчення гуманітарних дисциплін в загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Кривий Ріг, 2008. 24 с.

4. Слободянюк О. Діалогізація освітнього середовища: витоки і перспективи. *Humanitarium*. П.-Хмельницький; Ніжин: Лисенко М. М., 2019. Т. 43. Вип. 1. С. 142-150.

5. Bondarenko N. V., Vaskovskaya E. E., Kosianchuk S. V. Dialogization as a resource of language learning in the context of updating traditional teaching methods. *Humanitarian Balkan Research*. 2021. 5, 1(11). Pp. 10-15. URI:

<http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724617>.